

FETHU'L-BÂRÎ İLE UMDETU'L-KÂRÎ'NİN MUKAYESESİ ÇERÇEVESİNDE İHTİLÂFU'L-HADÎS VE ANLAMIN KEŞFİ

Yavuz KÖKTAŞ (*)

Anlam konusunun anlambilim ve yorumbilim dahil olmak üzere çeşitli bilim dallarında tartışıldığı bilinmektedir. Bir sözden veya metinden kastedilene anlamak için çeşitli metotlar geliştirilmiştir. Elbette bu makalede mezkur metotların teorik tartışması üzerinde durulmayacaktır. Makalenin esas amacı, pratikte anlamın nasıl tespit edildiğini mukayeseli bir şekilde göstermektir. Ayrıca bu makalede *anlamın* tespit edilmesinde *ihtilâfu'l-hadîs* sağladığı imkan üzerinde durulacak ve örnekler *ihtilâfu'l-hadîs*le ilgili konulardan seçilecektir. Ancak burada *anlam* ile neyi kastettiğimizi açıklamak istiyoruz.

Anlam ve İhtilâfu'l-hadîs

Anlam, bir kelime, söz, hareket veya işaretin ifade ettiği şeydir¹. Tanımda görüldüğü gibi anlam geniş kapsamlı, yani dil ve dil dışı nesnelere içine alacak şekilde kullanılmıştır. Ancak buradaki incelemenin dil merkezli olacağı belirtilmelidir. Zira ilgilendiğimiz nesne dinî bir metindir ve bu metin dille ifade edilmiştir.

Bunun yanında *anlamın* yukarıdaki tanımı ve onun metinle ilişkisi dikkate alındığında, *anlam* ile Hz. Peygamber'in *murâdının* kastedildiği vurgulanmalıdır. Burada Hz. Peygamber'in *murâdı*, *ilk anlamdır*. İhtilâfu'l-hadîsin ilk anlamı tespit etmeye yönelik bir çaba olduğunu düşünüyoruz. Ancak ihtilâfu'l-hadîsteki ilk anlamı tespit etme çabaları yorumla (te'vil) gerçekleşmektedir. Fakat *murâdı* veya *ilk anlamı* tespit ederken yapılan *yorum* ile *murâda* dayanarak yapılan *yorumların* (kıyas, ictihad vb.) arası ayırtehdil-melidir. *İhtilâfu'l-hadîs* örneğinde genel anlamda bir yorum değil, ilk *anlamı* veya *murâdı* tespit etmek için yorum yapıldığı görülmektedir. Zira birbirleriyle çelişkili olan hadîs-lerde *ilk anlam* veya *murâd* açısından bir problem var demektir. Bu problemi gidermek için *yorum* yapılmalıdır. Bununla birlikte burada asıl amaç, *ilk anlamı* veya *murâdı* ortaya çıkarmaktır.

*) Dr., KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

1) Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Ankara, 1995, s. 484; Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, 1997; Paul Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, (çev. Cenap Karakaya), İstanbul, 1994, s. 27; Ahmet Fidan, vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara, 1995, I, 124.

O halde İbn Hacer'e (ö. 852/1448) ait *Fethu'l-bârî* ve Aynî'ye (ö. 855/1451) ait *Umdetu'l-kârî* adlı iki şerh çerçevesinde söylesek, *ihtilâfu'l-hadîsin* anlamı ilişkisinin mahiyeti nedir? *İhtilâfu'l-hadîs* konusu, doktora düzeyinde² yeterince işlendiği için onunla ilgili meseleler burada bizi ilgilendirmemektedir. Şerhlerin pratikte yaptıklarından yola çıkarak metin tahlilinin *ihtilâfu'l-hadîsle* ilişkisi üzerinde duracağız³.

Özellikle İbn Hacer ve Aynî'nin şerhlerini değerlendirdiğimizde mübalağalı bir şekilde ifade etsek de, birer *ihtilâfu'l-hadîs* koleksiyonu olduklarını söylemek mümkündür. Şerhlerin kılı kırk yararcasına tenakuzları giderme çabaları, müsteşrikler tarafından eleştirilse bile⁴ anlamın zayı olmaması düşüncesine dayandığı için⁵ takdire şayandır. Anlamın zayı olmasına mani olmanın, Hz. Peygamber'in ifadelerinde tearuz olamayacağı düşüncesine dayandığı belirtilmelidir. Hatta *anlamın* ortaya çıkarılmasının en önemli sebebinin *tearuz* durumu olduğu söylenebilir. Hadîsler arasında görülen *zâhiri tearuz* dil, tarih ve kültür gibi çeşitli imkanlardan yararlanılarak çözülebilmekte ve bu durum *anlamın* ortaya çıkmasını temin etmektedir⁶.

Hz. Peygamber açısından durum böyle olmakla birlikte, şerhlerin fonksiyonu açısından meseleye baktığımızda, hadîsleri te'lif faaliyetinin bir anlamda *anlam muhafazası* olduğunu söyleyebiliriz. Peygamberin ağzından çıktığı sabit olan söz, bir anlam taşımaktadır. Bu anlam, *rahme düşen bir cenin* gibidir. Ceninin varlık bulması için ne tür tedbirler alınıyorsa, anlamın da varlık bulması için o denli tedbirler alınmalıdır. Çünkü, cenin kıymetli olduğu gibi, anlam da kıymetlidir. Hatta, bu konuda, "hadîsle amel etmek, ihmal etmekten daha evladır" şeklinde genel bir prensip ortaya konmuştur⁷. Burada *hadîsle amelle*, hadîsin tüm boyutlarıyla ilgili *anlamın muhafazasına* dikkat çektiğimiz vurgulanmalıdır. Zira *anlamın muhafazası*, yani hadîsle amel, fikhî hükümden daha geniş mânada kullanılmaktadır. Şerhler de *ihtilâfu'l-hadîsi* bu geniş mânasıyla işlemişlerdir.

2) Bkz. İsmail L. Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1982.

3) "Metin Tahlili Açısından Fethu'l-bârî ve Umdetu'l-kârî'nin Mukayesesi" (İstanbul, 1999) adlı doktora çalışmamızda fikhî hadîsler, müşkil hadîsler, garibu'l-hadîs, hakikat-mecâz gibi pek çok konu çerçevesinde anlamın nasıl tespit edildiği örnekleriyle mukayeseli bir şekilde ortaya konulmuştur. Burada ise anlamın tespiti açısından ihtilâfu'l-hadîs gibi daha spesifik bir konu üzerinde durulmuştur.

4) Bkz. Juynboll, "Hadîs", İA. c. I/5, s. 49. Burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus vardır. Bilhassa hristiyan düşünürler, Kutsal Kitap'la ilgili araştırmalarda incillerde çelişki olduğuna dair eleştirilere bizdeki ihtilâfu'l-hadîsin metoduna benzer tarzda cevap vermektedir. Bu tür çabaların, ihtilâfu'l-hadîs çalışmalarına nazaran çok yeni olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu tür çabalara örnek olarak bkz. M. A. Powell, *What is Narrative Criticism?*, America, 1990, s. 23-83)

5) Diğer sebepler için bkz. İsmail L. Çakan, *Hadîste görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1982, s. 73-8; Nafiz Hüseyin Hammad, *Muhtelifu'l-hadîs beyne'l-fukaha ve'l-muhaddisin*, Mansure, 1993, s. 29-47.

6) Bağlamdan yararlanarak hadîsler arasındaki tearuzu çözmeye dair bir deneme için bkz. Mohd Daud Bakar, "The Theory of Context (ihtilafu'l-haleyn) and The Problem of İhtilaf in Islamic Legal Theory", *Intellectual Discourse*, (1996), IV: 1-2, s. 12.

7) İsmail L. Çakan, *Hadîste görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 74.

Anlam muhafazası açısından iki şerhe baktığımızda, İbn Hacer'in bu yöndeki çabasının daha yoğun olduğunu görürüz. Her ne kadar Aynî, "iki hadîsle amel etmenin, biriy-le amel etmekten daha evla olduğunu"⁸ söylese bile, -özellikle fikhî hadîslerin teâruzu durumunda- Hanefilerin teâruzu giderme sistemlerine⁹ uygun olarak neshe öncelik vermiştir. Hadîsin ziyana yol açacağı ve cem imkanı varken neshi kabul etmenin doğru olmayacağı düşüncesiyle bu görüş eleştirilmiştir¹⁰. Ancak Aynî'nin, fikhî hadîslerin aksine diğer tür hadîslerde nesh yolunu tercih etmediği belirtilmelidir¹¹.

İhtilâfu'l-hadîs tanımında da belirtildiği gibi teâruzun vuku bulması için iki sahih hadîsin olması gerekir. Biri zayıf olduğu takdirde, sahih hadîs tercih edilir. Bu nedenle şerhlerde, Buhârî hadîsinin tercih edildiği görülmektedir. Hem Aynî, hem de İbn Hacer, şayet bir ihtimal varsa zayıf hadîsin de anlamını muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Dirâyetü'l-hadîs ilimleri arasında en önemlisi olan *ihtilâfu'l-hadîs* ilmiyle uğraşanlar, dil başta olmak üzere, hadîs, fıkıh, usûl ve belağat ilmine vâkıf olmak durumunda dırlar¹². Bilhassa, Arap kültür tarihini, dolayısıyla tarihsel durumu bilmek zorundadırlar. Tarihsel durumun tespiti, hadîs rivayetlerinden yola çıkılarak yapılabileceği gibi, tarihten yararlanılarak da yapılabilir. Bu durumda sağlıklı bir tarihin ortaya konulabilmesi için ilgili rivayetlerin çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. *Esbâb-ı vürûdi'l-hadîs* bir nebze bunu sağladığı düşünülebilirse de, bu ilim dalına müstakil olarak geç dönemde ehemmiyet verildiği bir vâkıdır¹³. Netice itibarıyla sağlıklı bir tarihsel durum tespitininin, *ihtilâfu'l-hadîs* yardımcı olacağı söylenebilir. Dolayısıyla anlam tahlilininin, *ihtilâfu'l-hadîs*ten yararlanmak zorunda olduğu belirtilmelidir.

Şimdi anlam tahlili açısından *ihtilâfu'l-hadîs*le ilgili örneklerle iki şerhin mukayesesi-ni yapabiliriz.

Fethu'l-bârî ve Umdetu'l-kârî'nin Mukayesesi

İki şerhin anlam açısından mukayesesi için çeşitli ara başlıklar tespit ederek yapacağı-muzu belirtmemeiz gerekmektedir.

8) Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Mısır, 1972, III, 342.

9) Bkz. İsmail L. Çakan, *Hadiste Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, s. 170; Nafiz Hüseyin Ham-mad, *Muhtelifü'l-hadîs beyne'l-fukaha ve'l-muhaddisin*, s. 137-140.

10) Leknevî, *el-Ecvibetu'l-fâdile li'l-esileti'l-aşeretü'l-kâmile*, Beyrut, 1994, s. 183-95; İsmail L. Çakan, *Hadiste Görülen İhtilâflar ve Çözüm yolları*, s. 170.

11) Burada sunacağımız örneklerin ihtilafu'l-hadîste sistematik olarak işlenen konularla ilgili olmadığını vurgulamalıyız. Sadece te'lifi yapıpıp anlamı ortaya çıkarılan örnekleri inceleyeceğiz

12) İsmail L. Çakan, *Hadiste Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, s. 72.

13) Vürûd sebeplerine dair rivayetlerle ilgili müstakil ve en hacimli çalışmanın h. 1120 tarihinde yazıl-ması bu gerçeği göstermektedir. Bu çalışma İbn Hamza'ya ait olup 1982 yılında "*el-Beyân ve't-ta'rif fi esbâbi vürûdi'l-hadîs*" adıyla Beyrut'ta basılmıştır.

Bir davranış farklı şahıs, zaman ve durumlara göre değerlendirilerek ihtilâf giderilmektedir. Hz. Peygamber “İnsanların en hayırlısı kimdir?” şeklinde kendisine sorulan bir soruya “Canıyla ve malıyla cihad edendir” buyurarak cevap vermiştir¹⁴. Burada anlam açıktır. İnsanların en hayırlısının canıyla ve malıyla cihad eden olduğu ve cihadın da çok faziletli bir amel olduğu kastedilmektedir. Ancak bu hadîs başka hadîslerle birlikte düşünüldüğünde problem ortaya çıkmaktadır. Bu durumda yoruma ihtiyaç hasıl olmaktadır. Problem nasıl aşılmalıdır? İbn Hacer, bu hadîsin “İnsanların en hayırlısı, elinden ve dilinden emin olunan kimsedir”¹⁵ hadîsine muarız gözüktüğünü, ancak aslında böyle olmadığını, çünkü buralardaki farklılığın şahıs ve durumlarla ilgili farklılık olduğunu söyler¹⁶. Aynı ise, Buhârî hadîsinin “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğreteninizdir”¹⁷ hadîsine muarız olmadığını söyleyerek İbn Hacer’le aynı gerekçeleri ileri sürmüştür¹⁸. Görüldüğü gibi her iki şarih, ilgili hadîsleri yorumlayarak ilk anlamı, yani murâdî tespit etmişlerdir. Bundan sonraki örneklerde de aynı durum geçerlidir.

Benzer bir örnekte sosyolojik bir tespit yapılarak ihtilâf giderilmeye çalışılmıştır. Buhârî’nin rivayet ettiği bir hadîse göre “Hangi İslâm daha hayırlı?” şeklindeki soruya Hz. Peygamber “Yemek yedirmek ve bilip bilmediğine selam vermek” şeklinde cevap vermiştir¹⁹. Aynı Hz. Peygamber’in başka vakitlerde veya durumlarda başka cevaplar verdiğini söyleyerek bu gibi hadîsleri şahıs, zaman ve durum farklılığı şeklindeki genel kaideyle açıklamıştır²⁰. İbn Hacer ise özellikle burada Aynı’nin dediğine benzer şekilde ama konuyu açarak daha sosyolojik bir açıklama yapmayı tercih etmiştir: “Bilhassa bu iki hasletin hadîste zikredilmesi, o zamanda uzlaşma ve kaynaşmaya duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Buna Hz. Peygamber’in Medine’ye ilk gelişlerinde bu iki haslete teşvikiyle ilgili hadîste delâlet eder”²¹.

Buhârî münafıklık alametinin üç ve dört olduğuna dair iki hadîs rivayet etmiştir²². Aynı, bu iki hadîsin aralarında teâruz olmadığını söylemiştir. Aynı’nin naklettiğine göre Tîbî (ö. 743/1427), bir şeyin çok alameti olabileceğini bazen bir kısmının bazen da di-

14) Buhârî, Rikâk, 34.

15) Buhârî, İmân, 4, 5; Müslim, İmân, 64; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2.

16) İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi-şerhi sahihi’l-Buhârî*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut, 1996), XIII, 131.

17) Buhârî, Fezâilu’l-Kur’ân, 21; Ebû Dâvûd, Vitr, 14; İbn Mâce, Mukaddime, 16.

18) Aynı, *Umde*, XIX, 41. Aynı genel olarak “amellerin en faziletlisi” hakkındaki hadîslerin farklı oluş sebeplerini şöyle açıklar: “a- Soranların farklı oluşu b- Maksatların farklı oluşu c- Zamanın farklı oluşu d- Bazı şeylerin bazı şeylere nispetle farklı oluşu”. Bkz. *Umde*, XI, 316.

19) Buhârî, İmân, 6.

20) Aynı, *Umde*, I, 157.

21) İbn Hacer, *Feth*, I, 81.

22) Buhârî, İman, 24.

ğer bir kısmının zikredilebileceğini ifade etmiştir²³. Aynî bununla birlikte evla olanın sayıyla tahsisin eksiğe de fazlaya da delâlet etmeyeceğini belirtmiştir²⁴.

Psikolojik durumun tespit edilmesiyle ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî Hz. Peygamber'in "Ben, kıyamet gününde bütün insanların seyyidiyim, bu neden bilir misiniz?..." buyurduğunu nakletmiştir²⁵. Aynî bu hadîsle "Nebiler arasında beni üstün tutmayınız"²⁶ ve "Beni Yunus Peygamber'e karşı üstün tutmayınız"²⁷ gibi hadîslerin arasının şöyle te'lif edilebileceğini belirtmiştir: "Buna, 'bu, Adem oğlunun seyyidi olduğunu bildirmesinden önceydi' şeklinde cevap verilmiştir. Oysa faziletli amellerde icmâen nesh olmaz. Bu nedenle mezkur ifadeler Hz. Peygamber'in tevazuundan kaynaklanmıştır denilebilir"²⁸. İbn Hacer ise bu konuya değinmemiştir.

Benzer bir örnekle ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İnsanlar birbirlerine birtakım sorular sormaktan asla vazgeçmeyeceklerdir. Hatta 'her şeyi yaratan Allah'tır, fakat Allah'ı kim yaratmıştır?' diyeceklerdir"²⁹. Her iki şârih de Allah'ı bilmenin yolunun soru sormakla olacağını ifade eder. Onlara göre bu durumda hadîsteki soru sormak meselesi, kişinin hatasını bulmak için sıkıştırma amacıyla sorulan sorularla ilgili olmalıdır³⁰.

Sahâbinin bir davranışı ile Hz. Peygamber'in bir sözünün psikolojik tespitlerle cemedildiği durumlar anlamın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Mesela Buhârî, Abdullah b. Muğaffel (ö. 57/677) adlı sahâbinin sünnete muhalefet eden bir şahsa "Artık bundan sonra seninle şu kadar şu kadar zaman konuşmam" dediğini rivayet etmiştir³¹. İbn Hacer bu hadîste sünnete muhalefet edeni terketmenin cevazının var olduğunu söyledikten sonra bunun "üç günün üstünde konuşmayı terketmekten nehiy" hakkındaki hadîsle³² teâruz etmediğini söyler. Çünkü ona göre nehiy hadîsi kişiyi kendi nefsi için terketmekle ilgilidir³³. Aynî de aynı kanaattedir³⁴.

Umum, hususa hamledilerek ihtilâf çözülmeye çalışılmaktadır. Ebû Eyyûb el-Ensârî'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber "Sizden biri büyük abdest bozduğunda

23) Bkz. Tîbî, *el-Kâşif an hakâiku's-sünen*, (thk. el-Müftü Abdülğaffar-Naim Eşref), karaçi, 1413, I, 190.

24) Aynî, *Umde*, I, 253.

25) Buhârî, *Enbiyâ*, 5.

26) Buhârî, *Enbiyâ*, 35; Müslim, *Fezâil*, 159.

27) Buhârî, *Ezân*, 106; *Enbiyâ*, 24; Müslim, *İmân*, 268.

28) Aynî, *Umde*, XII, 377.

29) Buhârî, *İ'tisâm*, 3.

30) İbn Hacer, *Feth*, XV, 203; Aynî, *Umde*, XX, 216.

31) Buhârî, *Zebâih*, 5.

32) Buhârî, *Edeb*, 57; Müslim, *Birr*, 23; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 47.

33) İbn Hacer, *Feth*, XI, 31.

34) Aynî, *Umde*, XVII, 212.

kibleye dönmesin, sırtını da çevirmesin; doğuya ve batıya dönsün” buyurmuştur³⁵. İbn Ömer ise konuyla ilgili şunu söylemiştir: “İnsanlar tuvalette kibleye dönme ve Beyt-i Makdis’e dönme diyorlar. Ben bir gün evimizin arkasına çıktım. Resûlüllah’ı Beyt-i Makdis’e karşı iki kerpiç üzerinde otururken gördüm...”³⁶ Aynî’nin naklettiğine göre Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ilk hadîsin umumunu alarak hem sahrada hem de binalarda kaza-i hacet anında kibleye dönmenin veya sırt çevirmenin caiz olmadığına istidlâl etmiştir. Zira birinci hadîsteki nehyin sebebi kibleye ta’zimidir. Bu da, sahra ve çölde mevcuttur³⁷. İbn Hacer ise, İbn Ömer hadîsinin Ebû Eyyüb’e ulaşmamış olabileceğini belirtmiştir. Ona göre iki delille amel etmek birini ilga etmekten daha evla olduğu için İbn Ömer hadîsi, binalarda kibleye dönülmesine tahsis edilmelidir³⁸.

Sebep tespit edilerek ihtilâf çözülmeye çalışılmaktadır. Buhârî Bizans kralı Hirekl’e gönderilen, içinde bazı âyetlerin geçtiği davet mektubuna dair bir rivayet nakletmiştir³⁹. Her iki şârihin belirttiğine göre İbn Battâl (ö. 444/1050) bunun İslâm’ın başlarında böyle olduğunu ve “Kur’ân’la düşman topraklarına sefer etmeyin” hadîsiyle⁴⁰ neshedildiğini iddia etmiştir. İbn Hacer nesh iddiasının tarih deliline ihtiyacı olduğunu ifade ederek nehy hadîsindeki Kur’ân’la, kısmî âyetler değil, Kur’ân’ın bütünü yani Mushaf’ın kast edildiğini belirtmiştir⁴¹. Aynî de çözümlenmesi böyle olabileceğini belirterek Kur’ân’la düşman topraklarına sefer etmekten nehye, Kur’ân’ın düşman eline geçmesinden korkulmasını sebep göstermiştir⁴².

Bazı zamanların bazı zamanlara göre daha faziletli olmasıyla ilgili hadîsler sebep gösterilerek te’lif edilmektedir. Buhârî teşrik günleri yapılan iyi amellerin cihaddan daha faziletli olduğuna dair bir hadîs nakletmiştir⁴³. Müslim (ö. 261/1092) ise, en hayırlı günün cum’a günü olduğuna dair bir hadîs rivayet etmiştir⁴⁴. Dâvûdî her iki hadîsi değerlendirerek Hz. Peygamber’in teşrik günlerinin cum’a gününden daha faziletli olduğunu kastetmediğini belirtmiştir. Zira ona göre teşrik günleri içinde cum’a günü de vardır. İbn Hacer “murâd, teşrik günlerinin diğer günlerden daha faziletli olmasıdır; teşrik günlerindeki cum’a da orada iki fazilet birleştiğinden dolayı diğer cum’alardan daha faziletlidir” denilerek Dâvûdî’nin eleştirildiğini söylemiştir. İbn Hacer, buna ilaveten teşrik

35) Buhârî, İlim, 11.

36) Buhârî, İlim, 12.

37) Aynî, *Umde*, II, 261.

38) İbn Hacer, *Feth*, I, 331.

39) Buhârî, *Bed’u’l-vahy*, 6.

40) Buhârî, *Cihâd*, 129.

41) İbn Hacer, *Feth*, I, 58.

42) Aynî, *Umde*, I, 112.

43) Buhârî, *İdeyn*, 11.

44) Müslim, *Cum’a*, 5.

günlerinin daha faziletli olmasının sebebinin o günlerde namaz, oruç, zekat, hacc gibi temel ibadetlerin birleşmesi olduğunu ifade etmiştir⁴⁵.

Yine en faziletli ameller konusunda şahısların farklılığı dikkate alınarak ihtilâf çözülebilmektedir. Hz. Peygamber “bir gün Allah yolunda nöbet tutmanın dünyadan ve dünya üstündeki her şeyden daha hayırlı olduğunu” buyurmuştur⁴⁶. Her iki şârih, faziletli amellerle ilgili başka hadîsleri göz önünde bulundurarak burada maksadın mübalağa yani vurgu olduğunu belirtmiş ve bu durumun şahısların farklı oluşlarından kaynaklandığını ifade etmiştir⁴⁷.

“En faziletlilik” konusunda Hz. Peygamber’in sözüyle sahâbinin sözü arasındaki teâruz, sahâbinin kendi icthadı olduğu şeklinde yorumlanarak çözülebilmektedir. Buhârî’nin tahrir ettiği iki rivayetten birine göre Hz. Peygamber Bedir mücahidlerini müslümanların en faziletlisi kabul ederken diğerine göre Muaz b. Rifa’a’nın babası Rafi’ akabe bey’atında hazır bulunan müslümanların en faziletli olduğunu kabul etmiştir⁴⁸. İbn Hacer’in belirttiğine göre Rafi’, Hz. Peygamber’in Bedir mücahidlerinin, en faziletli müslümanlar olduğuna dair tasrihini duymamıştır. Bu nedenle kendi icthadına uyarak hareket etmiştir. Ancak ona göre fadl ve ihsanın, Allah’ın elinde olduğu ve onu dilediğine verdiği belirtilmelidir⁴⁹. Aynî de Kirmânî’ye (ö. 786/1384) tabi olarak⁵⁰ Rafi’ nin icthadının, onu akabe bey’atının İslâm’a yardımın ve onun kuvvetlenmesinin menşei, ayrıca tüm gazvelere hazırlığın müsebbibi olan Hz. Peygamber’in hicret etmesine vesile olduğu için daha faziletli olduğuna sevkettiğini belirtmiştir⁵¹.

Bir amelin vacib veya tatavvu olması farklı rivayetleri çözümenin şekli de etkilemektedir. Buhârî’nin naklettiğine göre İbn Ömer binit devesi üzerinde namaz kıları ve vitir namazını da onun üzerinde eda ederdi⁵². İbn Hanbel (ö. 241/1072), İbn Ömer’in binit üzerindeyken vitir kılmak istediğinde inip kıldığına dair bir hadîs rivayet etmiştir. İbn Hacer bu her iki durumu iki şekilde de amel ettiğine hamlederek bu durumların sebebinin şöyle izah etmiştir: “İbn Ömer binit üzerinde vitri kılsa, acelesi var demektir; iner, kılsa acelesi yok demektir”⁵³. Aynî ise vitir namazının farzlarda olduğu gibi sadece yerde kılınmasının caiz olduğunu belirterek İbn Ömer’in devesinden inip yerde kıldığına dair rivayetlerle istidlâl etmiştir. Aynî bu hadîslerle Buhârî hadîsini karşılaştırarak şu

45) İbn Hacer, *Feth*, III, 138.

46) Buhârî, *Cihâd*, 73.

47) İbn Hacer, *Feth*, VI, 181; Aynî, *Umde*, XI, 425.

48) Buhârî, *Meğâzî*, 11.

49) İbn Hacer, *Feth*, VIII, 46.

50) Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi'l-Câmi's-sahîh li'l-Buhârî*, (Beyrut, 1981), XV, 180.

51) Aynî, *Umde*, XIV, 97.

52) Buhârî, *Taksiru's-salât*, 7.

53) İbn Hacer, *Feth*, III, 285.

izahı yapmıştır: “Bu hadîsler Buhârî’nin naklettiği hadîse muarızdır. Deliller vitrin yerde kılınmasının gerektiğini göstermektedir. Özellikle bir râvi rivayet ettiğinin aksini yaptığında, rivayetinin mensuh olduğuna delâlet eder”⁵⁴.

Bazen farklı iki duruma hamlederek teâruzu çözümede ihtilâf meydana gelebilmektedir. Ama burada asıl olan her iki durumda da anlamın ortaya çıkarılmasıdır. Buhârî’nin rivayet ettiğine göre İbn Ömer, Hz. Peygamber’den on rekat bellediğini ve bunlardan birinin öğle namazından önce iki rekat olduğunu; Aişe ise, Hz. Peygamber’in öğle namazının farzından önce dört rekat kılmayı terketmediğini söylemiştir⁵⁵. İbn Hacer’in belirttiğine göre Dâvûdî, bu durumun her iki sahâbinin gördüğü şeyi vasfettiğine hamledilmesi gerektiğini, ancak İbn Ömer’in dört rekattan ikisini unutmasının muhtemel olduğunu söylemiştir. Buna karşılık İbn Hacer, ikinci ihtimalin uzak olduğunu ve Hz. Peygamber’in bazen iki bazen dört rekat kıldığını ifade etmiştir⁵⁶. Aynî, aksine İbn Ömer’in dört rekattan ikisini unuttuğuna hamletmenin daha uygun olduğu görüşündedir⁵⁷.

Maksad tespiti yapılarak ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa’nın dışında herhangi bir mescide yolculuk yapılamıyacağına dair bir hadîs⁵⁸ ve Hz. Peygamber’in her cumartesi Küba mescidine gittiğine dair bir hadîs⁵⁹ rivayet etmiştir. Her iki şârih de hadîslerin arasında teâruz olmadığını, Hz. Peygamber’in Küba mescidine ibadet için değil, ensarı ziyaret etmek ve durumlarıyla ilgilenmek için gittiğini ifade etmiştir⁶⁰.

Başka bir örnekle ilgili olarak Buhârî’nin naklettiği bir hadîste konuşmayarak hacc yapan bir kadına Hz. Ebû Bekir “Konuş, çünkü konuşmamak helal olmaz; bu konuşmamak cahiliyet amelindedir” demiş ve bunun üzerine kadın ⁶¹ konuşmuştur. Her iki şârih de Tirmizî’nin naklettiği “susan kimse kurtulmuştur” şeklindeki hadîste⁶² ifade edilen susmanın faziletiyle bu hadîs arasını şöyle cemetmiştir: “Her iki durumda farklı maksatlar olduğu için teâruz yoktur. Teşvik edilen susmak, batıl konuşmayı terketmektir. Nehyedilen susmak ise gücü yeten kimselerin hakkı konuşmayı terketmesidir”⁶³.

Benzer bir örnekle ilgili olarak Buhârî, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber bir kimsenin diğer bir kimseyi övdüğünü ve onu övmeye ileri gittiğini işitti de ‘Siz o adamı aldatıp öldürdünüz veya onu şişirerek adamın arkası-

54) Aynî, *Umde*, VI, 141.

55) Buhârî, *Teheccüd*, 34.

56) İbn Hacer, *Feth*, III, 377.

57) Aynî, *Umde*, VI, 266.

58) Buhârî, *Fadlu’s-salât fî Mescid-i Mekke ve’l-Medine*, I.

59) Buhârî, *Fadli’s-salât*, 4.

60) İbn Hacer, *Feth*, III, 386; Aynî, *Umde*, VI, 285.

61) Buhârî, *Menâkıbu’l-ensâr*, 26.

62) Tirmizî, *Kıyâme*, 50.

63) İbn Hacer, *Feth*, VII, 536; Aynî, *Umde*, XIII, 370.

nı yardımınız' buyurdu"⁶⁴. Aynî bu hadîsin yanında bizzat yüze karşı övmekle ilgili sahîh hadîslerin var olduğu söylenirse şu şekilde cevap verilebileceğine belirtmiştir: "Nehy hadîsi övgüde aşırı gidenlere veya övgü sebebiyle nefsinde yenik düşebileceklere hamledilmelidir. Aksi takdirde nehiy yoktur"⁶⁵. İbn Hacer ise bu meseleye değinmez.

Hız. Peygamber'in sözü ile sahâbinin uygulamasının arası, uygulama yorumlanarak te'lif edilir. Buhârî müslümanın kafire, kafirin de müslümana mirasçı olamayacağına dair bir hadîs rivayet etmiştir⁶⁶. İbn Hacer'in belirttiğine göre Hz. Muaviye müslümanın kafire mirasçı olabileceğine hükmetmiş ve bunu Mesrûk (ö. 63/683), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/852) kabul etmiştir. Cumhur ise Buhârî hadîsinin umûmunu almıştır. Bu durumda cumhur Hz. Muaviye hadîsini şu şekilde yorumlamıştır: "Bu, nass karşısında kıyâs yapmaktır. Hadîsin ne kastettiği açıktır. Hz. Muaviye'nin sözünden ne kastedildiği ise açık değildir. Bilakis o, İslâm'ı başka dinlere üstün tutmayı kastetmiştir. Mirasçı olmakla ilgisi yoktur."⁶⁷. Aynî mezheplerin görüşünü aktarmakla yetinmiştir⁶⁸.

Hadîslerdeki farklılık zaman sırası dikkate alınarak çözülebilmektedir. Buhârî Hz. Peygamber'in "Muhakkak ki sizler, Allah'a yalın ayaklılar, çıplaklar, yayalar ve sünnet-sizler olarak kavuşacaksınız"⁶⁹ ve "İlk giyinecek olan İbrâhîm'dir"⁷⁰ buyurduğunu nakletmiştir. Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği hadîse göre ise, Ebû Saîd el-Hudrî'nin ölümü yaklaşınca yeni bir elbise istemiş ve onu giyerek Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Ölü, öldüğü elbise içinde diriltilir"⁷¹. Her iki şârih bu hadîslerin anlaşılması noktasında çeşitli ihtimallerin yanı sıra şu ortak yorumu yapmıştır: "Kabirlerden öldükleri elbiselerle çıkarlar, sonra haşrın başlangıcında onları çıkarırlar ve çıplak haşrolunurlar. Sonra ilk giyinen İbrâhîm olur"⁷².

Kelime anlamlarının farklılığına dikkat çekilerek ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Ben ve kıyamet şu iki parmak gibi birbirine yakın olarak gönderildim"⁷³. Her iki şârih "kıyametin bilgisi Allah katındadır, onu başkası bilemez; Hz. Peygamber onun yaklaştığını nasıl bilir?" şeklinde bir

64) Buhârî, Şehâdât, 17.

65) Aynî, *Umde*, XI, 152.

66) Buhârî, Ferâiz, 22.

67) İbn Hacer, *Feth*, XIII, 442-3.

68) Aynî, *Umde*, XIX, 238.

69) Buhârî, Rikâk, 45.

70) Buhârî, Rikâk, 46.

71) Ebû Dâvûd, Cenâiz, 13.

72) İbn Hacer, *Feth*, XIII, 195; Aynî, *Umde*, XIX, 68. İbn Hacer'in başka bir ihtimalden bahsettiği görülmektedir: "Ebû Saîd hadîsi şehidlerle ilgili olabilir. Ebû Saîd'in bunu şehidler hakkında işitmesi ve umuma hamletmesi muhtemeldir". Bkz. *Feth*, XIII, 195.

73) Buhârî, Rikâk, 37.

soru sorulabileceğini belirterek şu cevabı verirler: “Hz. Peygamber’in bildiği şey, kıyametin yaklaşmasıdır, onun kendisini yani zamanı değil”⁷⁴.

Benzer bir örnekte Buhârî Berâ b. Âzib’in şöyle dediğini nakletmiştir: “Bize ilk önce hicret edip gelenler, Mus’ab b. Umeyr ve İbn Ümmî Mektûm’dur. Sonra bize Ammâr b. Yâsir ve Bilâl geldi”⁷⁵. Aynî, Mûsâ b. Ukbe’nin (ö. 141/758) muhacirlerden Medine’ye ilk gelenin Ebû Seleme b. Abdilesed (ö. 4/626) olduğunu rivayet ettiğini söylemiştir. Aynî aralarında teâruz olmadığını söyleyerek iki rivayeti şöyle cemetmiştir: “Ebû Seleme Medine’ye ikamet etme maksadıyla değil, bilakis müşriklerden kaçmak için gelmiştir. Mus’ab ise, ikamet etmek ve Peygamber’in emriyle müslümanlara Kur’ân öğretmek için gelmiştir. Bu nedenle her biri kendi cihetinden ilk olmuştur”⁷⁶. İbn Hacer bu meseleye değinmemiştir.

Emir ile filin arası lafızda olmayan bir mânayla te’lif edilebilmektedir. Buhârî’nin rivayet ettiğine göre Enes şöyle demiştir: “Resûlüllah’ın beraberinde bir da’vete gittim. Yemek sırasında ben, Resûlüllah’ı tabağın etrafından kabakları araştırırken gördüm”⁷⁷. Buhârî ayrıca “sana yakın olan taraftan ye!” hadisini de nakletmiştir⁷⁸. Her iki şârih, birlikte yediği kimselerin rızasını bilmesi durumunda bunun caiz olduğunu söylemiştir⁷⁹.

Bir şeyin iki ayrı şeye ait olabileceği söylenerek ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî cinlerin yiyeceğinin tezek olduğuna dair bir hadis rivayet etmiştir⁸⁰. İbn Hacer Müslim’de “Şüphesiz tezek hayvanların azığıdır”⁸¹ şeklinde bir hadis bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre bu azığın hayvanların da cinlerin de yiyeceği olabileceğinden dolayı aralarında tezat yoktur⁸². Aynî ise bu konuya değinmemiştir.

Tarih belirten rivayetlerde cem’ veya tercih yoluna gidilerek ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî Hz. Peygamber’in Mekke’de on yıl kaldığına dair bir rivayet tahrir etmiştir⁸³. İbn Hacer’e göre bu Hz. Peygamber’in altmış sene yaşadığını gösterir. Müslim ise başka bir tarikten Hz. Peygamber’in altmış üç sene yaşadığını nakletmiştir. Bu, Aişe’den nakledilen rivayete de muvafıktır⁸⁴. İbn Hacer cumhurun bunu kabul ettiğini belirtmiştir. Başkaları ise râvinin küsuru ilga ettiğini söyleyerek cem’ yoluna gitmiştir⁸⁵. Aynî de

74) İbn Hacer, *Feth*, XIII, 157; Aynî, *Umde*, XIX, 51.

75) Buhârî, *Menâkibu’l-ensâr*, 44.

76) Aynî, *Umde*, XIV, 48.

77) Buhârî, *Et’ime*, 4.

78) Buhârî, *Et’ime*, 3.

79) İbn Hacer, *Feth*, X, 658; Aynî, *Umde*, XVII, 135.

80) Buhârî, *Menâkibu’l-ensâr*, 32.

81) Müslim, *Salât*, 150.

82) İbn Hacer, *Feth*, VII, 564.

83) Buhârî, *Menâkib*, 23.

84) Buhârî, *Menâkib*, 19.

85) İbn Hacer, *Feth*, VII, 265

aynı şeyleri aktardıktan sonra her iki rivayetin de sahîh olduğunu ve altmış rivayetinin küsurun ilga edildiğine hamledilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁸⁶.

Rakam belirten hadîslerde ihtilâf cem' yoluyla çözülebilmektedir. Buhârî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "...Kim cennet ehlinde bir kimseye bakmak isterse işte şu kimseye baksın!"⁸⁷. Aynî burada vacib olan bir şeyi ifa eden ve buna devam eden kimselerin cennete gireceğinin bildirildiğini belirtmiştir. Aynî "cennetle müjdelenenler on kişiyle sınırlıdır, bu hadîsle onlara ziyade edilmiş olur" şeklindeki bir itiraza şöyle cevap verilebileceğini söyler: "Sayı belirtmek, ziyadeye münafî değildir. Hz. Peygamber'in Hasan, Hüseyin ve zevcelerine dediği gibi pek çok kimse hakkında cennetle müjdelene varid olmuştur". Buna şu şekilde cevap verildiğini de belirtir: "On kişi bir defada yani hepsi birden cennetle müjdelenmiştir. Başkalarının ayrı ayrı ve fert fert müjdelenmesi buna münafî değildir"⁸⁸. İbn Hacer bu meseleye değinmez.

Hadîsteki ifadenin mutlak değil, görelî kabul edilmesiyle ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Hacer'in oğlu İsmail yiğitlik ve gençlik çağına girmiş ve Cürhümlülerden Arapça öğrenmiştir⁸⁹. İbn Hacer ilk Arapça konuşanın İsmail olduğunu ifade eden görüşün zayıf olduğunu belirtmiştir. Hakim'in (ö. 405/1014) İbn Abbâs'dan naklettiği rivayette "ilk Arapça konuşanın İsmail olduğu" geçmektedir⁹⁰. Bu hadîsten ilk Arapça konuşanın İsmail olduğu anlaşılmaktadır. Hem İbn Hacer hem de Aynî burada ilk olmanın nisbî bir durum olduğunu belirtmiştir. Onlara göre İsmail Cürhümlülere nispetle değil, Hz. İbrâhîm'in çocuklarına nispetle ilk Arapça konuşan kimsedir⁹¹.

Hadîsteki mutlak ifade başka bir hadîsteki mukayyed ifadeyle sınırlandırılarak ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî'nin naklettiği hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bana itaat eden kimse Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden kimse Allah'a isyan etmiştir. Emirime itaat eden kimse bana itaat etmiştir. Emirime isyan eden kimse bana isyan etmiştir"⁹². İbn Hacer'e göre hadîste emire itaatın vucûbu vardır. Ancak bu itaat emirin masiyetle emretmemesiyle mukayyedir⁹³. Aynî bu meseleye değinmemiştir.

"Müsbit nafiye mukaddemdir" kaidesine göre tercihe gidilerek ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî Ebû Seleme'nin şöyle haber verdiğini nakletmiştir: "Ben Ebû Hüreyre'nin 'iza's-semâu inşakkat' sûresini okuyup secde ettiğini gördüm. 'Ya Eba Hüreyre! Ben seni secde ederken görmedim mi?' dedim. Ebû Hüreyre 'ben Peygamber'i bu sûrede sec-

86) Aynî, *Umde*, XIII, 166.

87) Buhârî, *Zekât*, 1.

88) Aynî, *Umde*, VII, 169.

89) Buhârî, *Enbiyâ*, 9.

90) Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut, 1990), II, 602.

91) İbn Hacer, *Feth*, VII, 55; Aynî, *Umde*, XII, 417.

92) Buhârî, *Ahkâm*, 1.

93) İbn Hacer, *Feth*, XV, 5.

de ederken görmeseydim, secde etmezdim' dedi"⁹⁴. Buna karşılık her iki şârih Ebû Dâvûd'un İbn Abbâs'dan şunu rivayet ettiğini kaydetmiştir: "Resûlullah Medine'ye geldikten sonra hiç bir mufassal (kısâ âyetli) sûrede secde etmedi". İbn Hacer aradaki teâruzu şöyle gidermeye çalışır:

a- İlim ehli bu hadîsi zayıf kabul etmiştir.

b- Tercih durumunda müsbit nafiye mukaddemdir⁹⁵.

Aynî ise şu izahı yapar: "Hadîs, zayıftır. Ebû Hüreyre'nin müslüman olması Resûlullah'ın vefatından üç sene önce Medine'de gerçekleşmiştir. Bu yukarıdaki görüşün fesadına delâlet eder"⁹⁶.

Herhangi bir hadîs, gelecekle ilgili bir hadîsle çatıştığında belağattan istifade edilerek ihtilâf giderilmektedir. Buhârî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Sizden sonra bir kavim gelecektir ki, onlar hiyanet edecekler, kimse bunlara itimat etmeyecek ve bunlar şahitlik etmeleri istenmeden şahitlik edecekler"⁹⁷. Her iki şârihin belirttiğine göre Müslim'in rivayet ettiği şu hadîs buna muarız gözükmektedir: "Şahitlerin en hayırlısını size haber vereyim mi? Şahitliği istenmeden şahitliğe gelendir"⁹⁸. Bu iki hadîs hakkında alimler üç gruba ayrılmıştır:

1- Ehli- Medine'nin rivayeti olduğu için Müslim hadîsini kabul edenler

2- Müslim naklettiği hadîsle infırad ettiği için Buhârî hadîsini tercih edenler

3- Her iki hadîsi cemediler. Her iki şârihin çeşitli cem' yollarından biri şudur: "Herhangi birinin şahitliği istenmeden şahitlik yapabilmesini kabul etmeyenler, Müslim hadîsini şahitliğin yerine getirilmesinde mübalağa yani vurgu kastedildiğine hamlettiler. Müslim hadîsinin umumundan dolayı kişinin şahitliği istenmeden şahitlik yapabileceğini kabul edenler Buhârî hadîsini yalancı şahitlik yapmaya hamlettiler"⁹⁹.

Gelecekle ilgili iki hadîs arasındaki ihtilâf tarihî durum göz önünde bulundurularak çözülmektedir. Buhârî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "On iki emir olacaktır..."¹⁰⁰ Her iki şârihin belirttiğine göre Sünen sahiplerinin "benden sonra hilafet otuz senedir, sonra meliklik olacaktır" şeklinde naklettikleri hadîsin zâhiri Buhârî hadîsine muarız gözükmektedir. Onlara göre burada iki problem vardır. Birincisi otuz senenin içinde dört halife ve Hasan b. Ali'nin hilafetlerinin olması; ikincisi ise hilafeti üstlenenlerin on ikiden çok olmasıdır. Birinci probleme şöyle cevap verdiler: "Sünen sahip-

94) Buhârî, Sucûd, 7.

95) İbn Hacer, *Feth*, III, 260.

96) Aynî, *Umde*, VI, 97.

97) Buhârî, Şehâdât, 9.

98) Müslim, Akziye, 19.

99) İbn Hacer, *Feth*, V, 588-89; Aynî, *Umde*, XI, 124.

100) Buhârî, Fiten, 52.

lerinin naklettiği hadîste geçen hilafet, nübüvvet hilafetidir". İkinci probleme ise şöyle cevap verdiler: "Hz. Peygamber Buhârî hadîsinde hilafeti "sadece on iki kişi üstlenecektir" dememiştir. Fakat "on iki kişi üstlenecektir" demıştır. Bu ifade, onlardan başkasının hilafeti üstlenmesine mani değildir"¹⁰¹.

Yapılan amelin kişinin niyetine bağlı olarak değer kazanacağı söylenerek hadîsler cemedilmektedir. Buhârî bir müslümanın ağaç dikip veya ekin ekip bir insan yahut hayvanın bunlardan yemesi halinde muhakkak sevap alacağına dair hadîs nakletmiştir¹⁰². İbn Hacer, hadîste zahidlerden mal edinmeyi eleştiren kimsenin sözünün doğru olmadığına işaret olduğunu söylemiştir. Ancak "Mal edinmeyiniz, dünyaya rağbet göstermeyiniz"¹⁰³ şeklinde bir hadîs varid olmuştur. İbn Hacer'e göre bunların arası şöyle cemedilir: "Nehy hadîsi malla çok meşgul olup din işlerini ihmal etmemeyi; Buhârî hadîsi ise, malı müslümanın faydası için edinmeyi ve bunun sevabını elde etmeyi ifade etmektedir¹⁰⁴. Aynî bu meseleye değinmemiştir.

Bir olayın Hz. Peygamber'e ve ashâba nispetle farklı algılanabileceğinin tespiti yapılarak ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî vahyin geliş şekilleriyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in "Bazen bana zil sesi gibi gelirdi" buyurduğunu nakletmiştir¹⁰⁵. Her iki şârihe göre Ebû Dâvûd, Hz. Ömer'in "Peygamber'in yanında arı vızıltısı gibi sesler işitiyorduk" dediğini naklettiğini¹⁰⁶ belirtmiştir. İbn Hacer ve Aynî bu iki hadîs arasındaki farklılığı, birinciyi Hz. Peygamber'e nispetle, ikinciyi ashâba nispetle olmasına hamlederek çözümlenmiştir¹⁰⁷.

Ashâbın birbirini eleştirdiği bir meselede şârihlerin neshin olduğunu tespit etmesiyse ihtilâf çözülebilmektedir. Buhârî'nin naklettiğine göre Ebû Hüreyre "Cünüp olarak sabahlayanın orucu yoktur" diye Hz. Peygamber'den naklederdi. Kendisine Aişe ve Ümmü Seleme'nin böyle bir şey olmayacağına dair rivayetleri aktarılnca "görüşüm böyledir, bana bunu Fadl b. Abbâs tahdis etti, o daha iyi bilendir" dedi¹⁰⁸. İbn Hacer'in belirttiğine göre İbn Abdilberr şöyle demıştır: "Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den gelen rivayetler, sahîh ve mütevatirdir. Ebû Hüreyre'den gelenler ise, onun Fadl ve Üsame'nin görüşleriyle fetva verdiğini göstermektedir. Ebû Hüreyre bunu bizzat Hz. Peygamber'den işitememişti. Onun, Peygamber'in bunu söylediğine dair yemin etmesine gelince, Fadl ve

101) İbn Hacer, *Feth*, XV, 126; Aynî, *Umde*, XX, 174.

102) Buhârî, *Muzara'a*, 1.

103) İbn Hanbel, *Müsned*, I, 377, 426; Tirmizî, *Zühed*, 20.

104) İbn Hacer, *Feth*, V, 267.

105) Buhârî, *Bed'u'l-vahy*, 2.

106) Ebû Dâvûd, *Salât*, 1.

107) İbn Hacer, *Feth*, I, 29; Aynî, *Umde*, I, 49.

108) Buhârî, *Savm*, 22.

Üsâme'nin haberlerine çok güvendiğinden dolayı böyle yapmıştır¹⁰⁹. İbn Hacer buna ilaveten Ebû Hüreyre'nin fetvasından döndüğünü ve bunun sebebinin de onun Aişe hadîsinin Fadl ve Üsâme'nin haberlerini neshettiğine inandığını belirtmiştir¹¹⁰. Aynı şekilde Ebû Hüreyre'nin neshi bilmediğini, Aişe ve Ümmü Seleme hadîslerini işitince ona döndüğünü ifade etmiştir¹¹¹.

Sahih hadîsle tearuz eden zayıf hadîsin arasını te'vil etmek mümkünse zayıf hadîsin te'vil edilerek anlaşılmasına çalışıldığı durumlar vardır. Buhârî'nin naklettiğine göre Amr b. Umeyye Hz. Peygamber'i elinde pişmiş koyun küreğinden et kesip yerken görmüştür¹¹². İbn Hacer'in belirttiğine göre İbn Battâl bu hadîsin, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/1106) "Eti bıçakla kesmeyiniz, o acemlerin işidir"¹¹³ şeklinde naklettiği hadîsi reddettiğini söylemiştir. İbn Hacer, bu hadîsin zayıf olduğunu ancak başka tarikten "Eti ısrarak yiyiniz"¹¹⁴ şeklinde şahidi olduğunu, dolayısıyla bu hadîsin hasen olabileceğini tespit etmiştir. Ancak ona göre eti ısrarak yemekle ilgili hadîste bıçakla kesmekten nehiy yoktur. Bu durumda evla olanın eti ısrarak yemek olduğu söylenebilir¹¹⁵. Aynı ise, hadîsin zayıf olduğunu söyleyerek eti bıçakla kesmenin caiz olduğunu söylemiştir¹¹⁶.

Bir başka örnekle ilgili olarak Buhârî, kişinin önüne yemek konulduğunda namazdan önce yemek yemesine dair üç hadîs nakleder¹¹⁷. Aynı bununla teâruz eden Ebû Dâvûd'un "ne yemek ne de başka şey için namaz te'hir edilmez" şeklinde naklettiği hadîse şu şekilde cevap verilebileceğini belirtmiştir: "Hadîs, zayıftır. Sahîh kabul etsek bile, başka bir mânada değildir. Vakit genişse yemeğe başlanır, darsa namaz kılınır demektir. Böylece çelişmeksizin her ikisinin mânası birleştirilmiş olur"¹¹⁸. İbn Hacer ise bu meseleye değinmez.

Benzer bir örnekle ilgili olarak Buhârî mescidde şiiir söylenebileceğine dair bir hadîs rivayet etmiştir¹¹⁹. İbn Hacer'in belirttiğine göre Tirmîzî (ö. 279/1110) "Resûlullah mescidde şiiir söylemekten nehyetti"¹²⁰ şeklinde hasen bir hadîs nakletmiştir. İbn Hacer'e

109) Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ mine'l-ma'anî ve'l-esânid*, (thk. Şuayb Ahmed A'rab), Ribat, 1967, XXII, 40-5.

110) İbn Hacer, *Feth*, IV, 648.

111) Aynî, *Umde*, IX, 64.

112) Buhârî, Et'ime, 20.

113) Ebû Dâvûd, Et'ime, 20.

114) Tirmîzî, Et'ime, 32.

115) İbn Hacer, *Feth*, X, 686.

116) Aynî, *Umde*, XVII, 157.

117) Buhârî, Ezân, 42.

118) Aynî, *Umde*, IV, 375.

119) Buhârî, Salât, 68.

120) Tirmîzî, Salât, 123.

göre Tirmizî'nin naklettiği hadîsin isnadı Amr b. Şuayb'a kadar sahîhdir ve bu mânada pek çok hadîs olmakla birlikte bunlar eleştirilmiştir. Ancak İbn Hacer Buhârî hadîsiyle bu hadîslerin arasının şöyle cemedilebileceğini söyler: "Söz konusu nehiy cahilî ve batıl şiihlerle ilgilidir. Söylenmesine izin verilen ise bundan salim olanlardır"¹²¹. Aynî ise Tirmizî'nin naklettiği hadîsin zayıflığını belirterek tercih yoluna gitmiş ve cemetme ihtiyacı duymamıştır¹²².

Sonuç

Yukarıda görüldüğü gibi İbn Hacer ve Aynî, aralarında tearuz bulunan hadîsleri çeşitli şekillerde te'lif etmişlerdir. Bu mukayesede bizim vurgulamak istediğimiz nokta şurasıdır: İhtilafı hadîslerin te'lif edilmesi *ilk anlamın* tespiti açısından önemli bir imkan sağlamaktadır. Elbette bir metinde saklı *ilk anlam*, çeşitli şekillerde tespit edilebilir. Ancak bu makalede amacımız, *Fethu'l-bârî ve Umdetu'l-kârî* çerçevesinde anlamın nasıl tespit edildiğini ortaya koymaktır. Neticede İbn Hacer ve Aynî'nin tearuzu çözmek için lafzın zâhirini aşarak psikolojik, sosyolojik, tarihsel vb. bir takım yollarla anlamı tespit ettikleri görülmüştür. Bunların yanında sahîh hadîsle zayıf hadîsin tearuzu durumunda -şarihlerin tutumu farklı olsa da- zayıf hadîsin Hz. Peygamber'e ait olması ihtimaline dayanılarak o da yorumlanabilmiştir.

121 İbn Hacer, *Feth*, II, 121.

122 Aynî, *Umde*, IV, 36.